

Anthropogenic tourist resources

Stefka Timareva

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Антропогенни туристически ресурси

Стефка Тимарева

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Туристическата индустрия се формира на базата на туристическите ресурси, които са водещ мотив за реализиране на туристическо пътуване. Дали в дадено място може да се формира туристически продукт, зависи изцяло от наличните природни или антропогенни ресурси. Съвкупността от обектите и явленията на културата, историко-археологическите паметници на културата, религиозните обекти и културните институции формират цялостния ареал на антропогенните ресурси. Те са резултат от човешката дейност и включват онези обекти и явления, които представляват цел на туристическите пътувания. Те притежават „качества за задоволяване на лечебни, рекреативни, познавателни, делови или развлекателни потребности, поради което привличат туристите“¹. Развитието на туристическата дейност на база на различни антропогенни ресурси предопределя развитието на различни алтернативни видове туризъм в посещаваната територия, както и сегментиране на туристите. За много страни, райони и центрове са характерни по няколко вида антропогенни туристически ресурси, които влияят върху цялостната организация на туризма. Характерните черти на антропогенните ресурси са познавателен ефект, слаба сезонност, избирателност и по-висока култура на туристите, краткотрайност на възприемането, концентрация и дисперсност, пространствено-времева еластичност, както и фактът, че не се самовъзстановяват².

За съвременната туристическа практика от значение са обектите на културата, а също така и етнографските особености, обичаи и традиции на региона. Съчетаването на природни и антропогенни ресурси там, където е възможно, се явява солидна предпоставка за протичане на ефективна туристическа дейност. За да бъде изяснено значението на туристическите ресурси при създаването, реализацията и потреблението на даден туристически продукт е необходимо да се направи анализ и оценка на техните количествени и качествени параметри. Качествените оценки са базирани основно на следните показатели: привлекателност на обектите и явленията на културата, нормативна ценност, която е свързана с културно-историческото значение за обекта за съвремието, както и значението му за международния, националния или локалния туризъм³. Количествените оценки, от друга страна,

¹ Апостолов Н, Туристически ресурси, УИ, ИУ – Варна, 2003

² Крстева В, Ташева Т, Туристически ресурси, Изд. „Диамант“, Бургас, ISBN 978-954-731-397-2

³ Христов, Л, Туристически ресурси, Пловдив, 2008

показват очакваните икономически показатели, като приходи и разходи от експлоатацията на ресурсите.

Можем да обобщим, че туристическите ресурси и потенциалът за развитие на туризма в отделни райони на България са били и продължават да бъдат предмет на много анализи и изследвания от различни учени.

Археологически обекти

За развитието на туризма гр. Пловдив разполага освен с богати природногеографски, социално-икономически също и с културно-исторически ресурси. Безспорно водещо място в класификацията на антропогенните ресурси заемат археологическите обекти в града, свързани с хилядолетната му история. Траки, елини, римляни и придошлите от Изток варварски народи, са оставили своя отпечатък по територията на целия Балкански полуостров и българските земи. Паметниците на културата, градовете и крепостите с развита архитектура, градоустройствени планове и акведукти, които са достъпни за съвременния турист, показват тяхното развитие и териториите, в които са попадали през различните епохи. На тези основи са поставени и основите на българската, архитектура, строителство и култура през вековете.

Не само в общинския център Пловдив, но и по територията на общините около него, антропогенните ресурси надхвърлят по количество и качество средния брой за страната. Изследванията показват, че Община Пловдив разполага с богат ресурсен потенциал от 67 регистрирани обекта с разнообразен характер.⁴ Много малко от тези антропогенни ресурси обаче са използвани активно за целите на туризма. В монографичния си труд „Тракийски туристически район между глобализацията и локализацията“, проф. З. Григорова прави проучване, което показва, че значителен процент от тези обекти (35%) са общинска собственост и представляват солидна предпоставка за развитие на туризма в цялата Пловдивска област. Трябва да се отбележи, че Пловдив е своеобразен разпределителен център към различни археологически обекти на сравнително близко разстояние в съседните ѝ общини.

В настоящото изследване са представени голяма част от археологическите обекти в община Пловдив. Целта, която си поставя авторът, е да се анализират възможностите на общинския и областен център за устойчиво развитие на туризма и опазване на съществуващият ресурсен потенциал. Направен е анализ на съществуващите културно-исторически ресурси, на архитектурно-историческия резерват „Стар град“ с прилежащия му сграден фонд, разположен върху Трихълмието, за целите на туризма и популяризирането на един от най – старите „живи градове“ в европейски и световен мащаб. В приложение 1 са посочени някои от основните туристически атракции в община Пловдив, според данни от регистъра за туристически атракции на Министерство на туризма.

Античност

Някои изследователи и откритите антропогенни ресурси показват, че Пловдив е град, запазил следи от всички епохи в българската история и вероятно е по-древен дори от Троя и Микена. В сърцето на съвременния Пловдив, в централната му част се крият векове исторически пластове. Считан

⁴ Григорова Зл, Тракийски туристически район Между глобализацията и локализацията, Академично издателство към ВУАРП, Пловдив 2016

за един от най-старите живи градове, не само в България, но и в Европа, градът е известен с различни имена през дългото си съществуване - Евмолпия, Пълдин, Тримонциум, Филипопол, Пулпудева и др.

От възникването на първите поселения до наши дни, територията му е обитавана без прекъсване. Този факт заслужено му отрежда място и име на "Вечният град на България". По територията около хълмовете са живели десетки поколения, които са наследявали и обогатявали културата на своите предци. Днес всеки нов строеж се натъква на останки от тези предходни поколения. Разкопките от археолозите обогатяват представата ни за историята на града, появил се през неолита, преди повече от 8000 години. Хилядолетният град е запазил следи от всички епохи в своята история.

Първите исторически поселения, известни като „селищни могили“ разкриват археологически обекти, състоящи се от останки от жилищни сгради, оръдия на труда, глинени съдове и други. Те представляват веществено доказателство и онагледяват начина на живот в града, който не е прекъсвал през хилядолетията от създаването му до съвременното. Развитието на древния град е будело винаги голям интерес, защото показва и изяснява античната история, разкривайки бита на едни от първите му жители – древните траки.

Снимка 10. Макет на древния град⁵

Не може да не се отбележи и фактът, че преди тях, територията на днешните български земи е била място за живеене на различни племена през каменно-медната, бронзовата и старожелязната епоха. Откритите култови предмети, разнообразните глинени съдове и др свидетелстват за активен живот в една от най-добре проучените селищни могили „Яса тепе“, както и в северните части на Пловдив. Най-старите археологически обекти, от които се смята, че водят началото на съществуването на древния град Пловдив, са селищни могили и останки на първобитни селища, открити върху Трихълмието.

Археологическите обекти и епиграфските паметници са антропогенни ресурси с особено значение за историческото развитие на Пловдив, тъй като са единствените материални останки от далечни и минали епохи. Първоначално

⁵ Mateev M, Древният Филипопол (ISBN 978-954-491-821-7), Urban plan of Philippopolis (IV century BC -VI century AD) based on a three dimensional model of arch.

разкритите археологически обекти, засилват не само интереса към изучаване миналото на града, но и дават възможност да се представят още важни страни за живота на един от най-старите градове в световен мащаб през вековете. Няма налични точни археологически данни за топографията от този ранен период на античния град, макар че се счита, че той е възникнал от тракийско селище, разположено на Небет тепе. Всъщност тук са разкрити останки от първото праисторическо селище на Трихълмието, образувано от трите тепета – Джамбаз тепе, Таксим тепе и Небет тепе.

Първоначално селището възниква в естествено укрепеното и защитено място на предната част на северния хълм, разширявайки се и към останалите хълмове, за да даде началото на най-значимото тракийско укрепено селище на територията на земите на днешна България, обитавани, както беше споменато по-горе, от тракийското племе беси. Учените считат, че градът прераства в древнотракийския град Евмолпия, който е наречен на името на митичния тракийски герой и певец Eumolpus, и е един от първите градски центрове в Югоизточна Европа. Историческите извори разказват, че градът съществува през средния и късния период от бронзовата епоха, т.е. в края на II хил. пр.н.е., което при траките получава името Пулпудева. Около средата на IV в. пр.н.е.(342г.) Филип II Македонски покорява древна Тракия и включва селището в пределите на Римската империя. Приблизително по това време е изграден Филипополис, за който древните автори казват, че е „дело на Филип“ – основателят на града. Това е и причината градът да бъде наречен и да носи името Филипопол. През I век Филипопол е включен в границите на Римската империя, като по този начин се засилва икономическото, политическото и културното му влияние. След утвърждаването на Филипопол, като важен административен и културен център, Трихълмието вече не предлагало достатъчно възможности за по-нататъшно развитие и поради тази причина градът започнал да се разпростира в низината, на юг и на изток от акропола. Поради разположението на градския акропол върху трите хълма, римляните го наричали Тримонциум – „градът на трите хълма“.

През Средновековието това е не само най-укрепената, но и най-аристократичната част на града. Трихълмието отново заема централно място в развитието на града и през периода на Българското възрождане. Изградени са жилищните сгради на богатите български бегликии, търговци, занаятчии и предприемачи.

През първите десетилетия на XX век много от старите от къщите запустяват и от миналото величие на Трихълмието остават само бледи следи. През 60-те год на XX в. започва активна реставрация и се създава архитектурно-историческият резерват „Старинен Пловдив“ - с останките от хилядолетните крепостни стени, с вековните църкви и живописните възрожденски сгради, които за съвсем кратко време се превръщат в притегателно място за целогодишни туристически посещения. Археологическият комплекс „Небет тепе“ е признат за паметник на културата с национално значение.

След нападението на готите градът е частично разрушен, а голяма част от него е унищожена. Социално-икономическата криза, завладяла Римската империя, неминуемо се отразяват и на Филипопол. От разпрострян в равнината, градът започнал да ограничава територията си по-близо до акропола и хълмовете, които се явявали естествена защита за населението. Отново се появила необходимостта от крепостните стени, като е издигната и втора

(външна), минаваща под подножието на Трихълмието и обхващаща най-високата част на Сахаттепе. Постепенно градът се подготвял да посрещне средновековието.

След разпада на Римската империя градът попада в пределите на Византия. От това време датират подсилена градска укрепителна система с нови кръгли, триъгълни и четириъгълни кули, свидетелстващи за важното стратегическо значение на селището. Според исторически сведения неколкостранно управлението му е променяно при различни владетели, като постепенно градът губи предишния си блясък и постепенно настъпва промяна в етническия облик на региона. Заселилите се славянски племена променят тракийското име Пулпудева съответно на Пълдин и Плоудин, от където произлиза и съвременното му име. Различни са предположенията относно факта кога около Филипопол е изградена крепостна стена - друг археологически обект от античността, представляващ интерес за туристическата дейност и обграждащ цялостно Трихълмието. Северните и северозападните склонове на Небет тепе, както и югозападните и южните склонове на Джамбаз тепе, дават най-точна представа за съществуващата някога укрепителна система. Днес чрез изграденото каменно стълбище по северните склонове на Небет тепе може да се достигне от подножието на хълма до река Марица.

Отбранителната система на града през римската епоха се е състояла от две крепостни стени и ров. Вътрешната крепостна стена се е простирала по високите части и склоновете на Трихълмието. Втората крепостна стена е минавала по подножието на акропола. Акрополният град се е свързвал с кварталите в низината чрез няколко входа. Голяма част от тези крепостни стени са запазени и до днес. В северния склон на Небет тепе е запазена значителна част от крепостната му стена, като се предполага, че тя се отнася към ранновизантийската епоха. Видно е, че през годините са използвани различни строителни материали за дострояването и поддръжката ѝ. Направените археологически проучвания показват, че крепостният зид е претърпял няколко препроявявания за продължителен период от време от I до IV в. от н.е. През ранновизантийската епоха – V - VI в от н.е., е използван, като пред него е издигната втора стена от каменна зидария, снабдена с триъгълна кула. Части от него са запазени на нивото на терена.

Друга част от внушителната крепостна стена се простира по източния склон на Небет тепе, и е част от зида при църквата „Св. Константин и Елена“, преминаваща и през избените помещения на днешния Етнографски музей. Тук се намира и източният ѝ вход с внушителната крепостна порта „Хисар капия“ – един от символите на съвременен Пловдив. Този архитектурен шедьовър от античността е оприличаван от изследователи на „врата във времето“. Въпреки, че съществува от древността, настоящия ѝ вид е в следствие на допълнителни градежи и опити за реставрация от османския етап от развитието на града. Подобно на северната ѝ част, така и този раздел на крепостната стена се датира от ранновизантийския период, със съответните подобрения в градежа. На нея стъпват и голяма част от основите на някои от къщите в архитектурния резерват „Старинен Пловдив“. Вероятно около VI в. от н.е. е направен опит да се „подсили“ първата крепостна стена, тъй като се откриват артефакти, подсказващи наличието на допълнителен зид и вход към него.

При археологическите проучвания на Трихълмието са открити и кули в близост до крепостните стени. Само една от тях е с кръгла основа, от където произлиза и името и – Кръглата кула, в близост до крепостния зид в източната

част на стената при църквата "Св. Константин и Елена". Другата открита кула е с четириъгълна основа, а части от нея са открити под апсидиадата на църквата сред комплекс от каменна зидария, датирана от по-късен етап от развитието на града. Археологическите останки от крепостни съоръжения върху Трихълмието представляват интерес за науката, относно цялостното строителство през античния и ранновизантийския период, тъй като по разрушенията и съответно дострояването им, могат да бъдат разкрити етапите на засилване или отслабване влиянието на акрополния град. Консервирането и проучването на крепостните съоръжения представлява интерес не само за целите на туризма, но и за цялостната история на античния Филипопол, тъй като това са едни от най-старите паметници на строителството от римската и ранновизантийската епоха. Комплексът Небет тепе играе ключова роля, като елемент на укрепителната и защитна система на града почти до края на XIV в. През периода на Античността и Средновековието по Трихълмието римската крепостна стена следва елинистичната. В териториите, разположени източно и западно от трите тепета, изградената крепостна стена е имала защитна функция на новите римски квартали на града, наричани тогава Тримонциум. Част от руините на тази част от крепостната система могат да се видят и днес под пл. "Джумаята", в непосредствена близост до Античния стадион. Фрагменти от стената, открити при археологически проучвания, дават възможност да се определи с голяма точност мястото, през което е преминавала. Впоследствие около VII в. на някои места, директно върху руините на античния град, е изградена още една крепостна стена, която обаче не обхваща цялостно Трихълмието, а само спомага за укрепването на източната, южната и югозападна му част.

Римската епоха е времето, което оставя значителни следи и паметници на културата, свързани с благоустройството и градоустройството. Откритите археологически обекти показват, че сегашната централна част на Пловдив се прекрива в голяма степен с центъра на римския град. Разцветът на града може да бъде определен към края на II в. и първата половина на III в. от н.е. Затова свидетелстват и разкритите археологически обекти в северната страна на централната градска част, където са открити останки от цял жилищен квартал, със сгради и изградена канализационна система по улична мрежа. Запазен е и римски път на близо 2000 г., в подножието на Небет тепе, който и днес се използва и за целите на туризма в автентичния му вид след направената реставрация. Интерес представлява цялостната улична система на града. Тя следва основния принцип на античното градоустройство, с улици, следващи основните географски посоки.

Разрастването му дава възможност да се изгради като център на обширна административна територия. Градът се утвърждава като център на провинция Тракия и град метрополия. Разраства се под Трихълмието с характерната устройствена структура от периода преди Римската империя, а именно – Акропол, разположен на високо място на Трихълмието, нов град и площад – Форум.

Център на античния Филипопол е градският площад - **Форума или Агората**, както се наричат тези централни градски пространства по време на Римската империя. Това е най-големият форумен комплекс, открит на територията на България, в който е бил съсредоточен административният, икономическият, културният и религиозният живот на античния град. На това място се пресичат двете му главни улици. Всъщност съвременният централен

площад на Пловдив, както и неговата главна пешеходна зона, съвпадат с мястото на някогашния Форум и ориентирането на основната улична артерия с посока север-юг (кардо максимус). Успоредните на главните улици с посока север-юг и изток-запад обзавуват правоъгълни квартали, наречени инсули. В пространството около Форум (Агората) са изградени сгради, които имат важни обществени функции. Това са разположените северно от площада Одеон, Библиотека, Сградата на съкровищата, вероятно първата градска съкровищница на Мизия и Тракия.

Одеонът на Филипопол е разположен в североизточния ъгъл на Форум (Агората) на града. Архитектурното му разположение показва, че е имал около 350 места и вероятно е изпълнявала функцията на седалище на градския съвет на Филипопол, което още веднъж доказва важното икономическо и политическо значение на града през античността. Според датировката на артефактите се предполага, че сградата е имала четири строителни периода: от I в. до IV в. от н.е., а основното и предназначение е за театрална сграда. От направените анализи и проучвания става ясно, че Одеонът съдържа всички елементи, характерни някога за покритите театри: сцене, орхестра и кавея.

Античният Филипопол е един от малкото градове, в които е имало библиотеки. Разположена западно от Одеона и в северната част на Форум, **Библиотеката** е била една от централните обществени сгради с правоъгълни очертания. Тя е служила като място за съхранение на ръкописи и свитъци, публични дискусии, литературни четения ораторски речи и др. Вътрешният интериор представлява ниши, в които вероятно са били разположени дървени шкафове за съхранение на материалите, а подът, подобно на другите емблематични сгради, е бил покрит с мраморни плочи. Изградена е забележителна система за циркулация на въздуха с вградени вертикални глинени тръби в дебелите зидани стени на сградата, включващи се в канализацията на Форум. Целта е била да се запази структурата на съхраняваните папируси от влагата.

Един от най-забележителните паметници на раннохристиянската архитектура по нашите земи е **Епископската базилика**. По направените археологически проучвания първоначално се предполага, че е строена през „византийския период на града“ - първата половина на V в. след легализирането на християнството. Направените на по-късен етап проучвания разкриват изключително ценен и важен за историята надпис на гръцки език, който потвърждава, че храмът е бил епископски. Именно този надпис дава значително по-точна датировка, а именно - съществуването на Базиликата започва през IV в сл. Хр. Раннохристиянският храм е бил най-голям и най-богат на Балканите.

В наши дни са проучени частично главният кораб и южната ѝ част. Общата дължина на базиликата достигала до 86,30 м, а ширината ѝ – 38,50 м. Цялостният облик на сградата, цветните мозайки с изображения на птици, както и олтарната част, дават основание да се предполага, че това най-вероятно е била епископска базилика. Открити са и безценни фрагменти от стенописи и стенната иконография, на която е изобразен Св. Петър, вероятно направена около XIII–XIV век. Близко до стенописа, е намерен и ктиторски надпис на византийско-гръцки, което дава основание да се предположи, че средновековната църква е обслужвала възникналия през X-XI в. некропол. Централното разположение на църквата, в близост до Форум на античния град, свидетелства за съществуването на голямата и влиятелна християнска

общност във Филипопол. Вероятно в резултат на силно земетресение базиликата е разрушена и изоставена въпреки, че е била сърцето на християнския живот в града между IV в. и VI в. Построена върху развалините на антична сграда, вероятно от I в. сл. Хр. и след изоставянето на църквата, през X - XII в. на мястото се появява голям християнски некропол с гробищна църква, украсена с изящни стенописи. Най-новите проучвания под откритите мозайки разкриват античен храм с внушителни размери, в чиято централна част вероятно е имало съоражение - водно огледало с фонтан, с колонада и статуи.

В източните покрайнини на античния град, в годините на ранното християнство, непосредствено до вътрешното лице на крепостната стена с кула от II – IV в. е била разположена **Малката базилика**.

Църквата била разположена в близо до източния некропол на града. Подобно на Епископската базилика, тази също е трикорабна, с една апсида и притвор. Общата дължина на базиликата, заедно с апсидата, е 20 м, а ширината и е 13 м. Храмът е бил с богата архитектурна украса - мраморна колонада между корабите, мраморна олтарна преграда, амвон и синтрон. Тук мозайките са с геометрични фигури- комбинации от ромбове, кръгове и розети, а в мозаечно пано е запазен надпис с ктиторско име в близост до олтара. Другият ктиторски надпис е разположен в центъра на базиликата, срещу олтарната апсида. Споменава се „патриций“ и „победител“, но името е било заличено. Предполага се, че се отнася за византийски император Василиск, а разрушаването на част от мозайката е направено съзнателно с цел заличаване на името му след неговото детрониране. Открити са също и останки от олтарна маса.

При пожар цялата конструкция пада и затрупва вътрешността на църквата. Сградата е възстановена и достроена. С помощта на мраморни колони се е поддържал покрив, а подът извън басейна бил украсен с едни от най-хубавите мозайки в тази част на империята - двойка гълъби, елен и други християнски символи. Символизъмът е бил от особено значение за епохата и вероятно това е и причина да бъдат изобразени християнските символи на мозайките. Така например еленът олицетворява душата на християнина, която се стреми към вярата и истината. Гълъбът символизира Светия Дух, който се явява при кръщението на Исус на река Йордан. Вазата олицетворява съда, в който се събира манната небесна. Соломоновият възел е стар символ с много значения. Може да се тълкува като изображение на вечността и на вярата. С това оформление базиликата функционира до края на VI в.

В онова време християнството било задължително за всички поданици на империята и все повече хора изоставяли старата си вяра. Баптистерият на Малката базилика бил проектиран като място за кръщение не само на новородени, но и на възрастни хора. Той имал два входа - един за езичници и един за християни, - и мраморен кръстовиден басейн (писцина) с форма на кръст, дълбок 1 м. С това оформление базиликата функционира до края на VI в. В наши дни е отворена за туристически посещения.

Перистилната сграда, намираща се в представителното му ядро, е една от гордостите на късноантичния Филипопол. Запазени фрагменти от нея могат да се видят в подлез "Археологически" в центъра на днешен Пловдив. Перистилът, като начин на застрояване през архаичната и класическата архитектура на Древна Гърция, представлява двор, обграден от всички страни от колони. Колоните имат покрив, като по този начин се образува галерия - коридор, отворен към двора. Археологическият **комплекс „Ейрене“** се намира

в южното подножие на трихълмието от северната страна на антична улица. Той представлява останки от представителна сграда, със забележителни подове, покрити с многоцветни мозайки в източната и част, разположени около перистилен двор (двор с колонада). На една от тях в централното помещение, е изобразен женски образ, от който произлиза и името на комплекса. Вероятно това е стопанката на дома Ейрине, известна в гръцката миология като богиня и покровителка на мира. Вероятно домът ѝ е принадлежал и е използван от виден гражданин – Дезидерий, чието име научаваме от проучените надписи. Освен това в помещенията в югозападната част на сградата са открити и множество керамични съдове. Нашествието на хуните на Атила в началото на V век разрушава сградата, но след това сградата отново е възстановена. Век по-късно са датирани направените изящни многоцветни мозайки в представителните помещения на сградата, с мотиви на геометрични фигури и цветя. Със своя перистилен план жилищната сграда е била типичен представител на богатия градски дом във Филипопол.

До момента са разкрити три от портите на Античен Филипопол – северна, южна и източна. Археологически комплекс „**Източна порта на Филипопол**” е открит в края на 70-те години на XX век в североизточното подножие на Трихълмието и е най-добре проучен от изследователите. През нея се влизало в града, като е съществувал един централен вход и два странични, с по-малки размери. От двете ѝ страни са били построени отбранителни кули, които да я пазят при евентуални вражески атаки. Следвал диагонален път, който минавал по мост над река Марица и отвеждал чак до Константинопол. От тук е минавал и друг важен път, свързвал града с Дунавския лимес. Към портата е водела римска улица, ориентирана в посока север–юг, която е била най-внушителната и монументално оформена улица на Филипопол с широчина около 13 метра. За сравнение - другите улици в град са достигали до 7 метра. От двете страни имало изградени тротоари и покрити пространства – портици, а фасадите им били оформени с мраморни колони. По време на управлението на Марк Аврелий през II в, когато е разцветът на Античния Филипопол, е изградена и арка, през която са посрещани римските императори Каракала, Адриан и др. Предполага се, че от двете ѝ страни са съществували сгради с изящни портици в коринтски стил, които заедно с портата, са били част от цялостен комплекс. Вероятно са изпълнявали функцията на казарми или военна болница. Съкровищата на Източната порта започват да се разкриват пред очите на пловдивчани още през далечната 1905 г. Тогава при разрушаването на джамията „Бей Меджид” в района са открити двуезичен надпис за изграждане на римската крепост в 172 г. сл. Хр., фриз на здравеносните божества с изобразени Луна, Йазо, Панацея, Телесфор, Асклепий, Хигия, Епионе, Махайон, Падалеириос, фриз-архитрав с релефно изображение на гладиаторски бой в три фази, постамент за статуя на Василиск.

С право може да се твърди, че Пловдив заема едно от челните места за наличие на изградена хилядолетна водопроводна мрежа. Следователно не е неочаквано археологическото откритие на руините на няколко представителни жилищни сгради и бански комплекси – **терми** на площ от 2 500 кв.м., изградени върху основите на стара антична сграда. Открити са в подножието на Джамбаз тепе, а в последствие вероятно част от помещенията са служили за цистерни. Използвани са почти до края на IV в. Главните помещения на термите са южно ориентирани. Системата, поддържала отоплението в термите, е изработена от глинени тръби и поради тази причина е било необходимо продължително

слънчево греене за затопляне на водата. Подовете на термите са богато украсени с мозайки, в които преобладават растителните и геометричните мотиви, подобни на тези в базиликите. Под съвременния сграден фонд в централната част на Пловдив са открити и останки на голяма римска баня, както и останки от други две подобни постройки, разположени една над друга. Строени са по римски образец с басейн, топло и студено помещение, съблекални и др. Били са снабдени с отоплителна инсталация. По време на римската епоха античната улична мрежа е обновена и разширена, а под нея са изградени водопроводи и улична канализация.

При укрепителни дейности проведени през 1968 – 1979 г. по южната крепостна стена е открита и възстановена една от най-впечатляващите и ценни постройки от римско време - **Античният театър на Филипопол**. Намира се в южния склон на Трихълмието между Джамбаз тепе и Таксим тепе. Счита се, че това е една от най-добре запазените антични театрални сгради по нашите земи и най-значима за времето си. Античният театър на Филипопол е единственият реставриран и функциониращ античен театър в България и в световен мащаб. Според различни открити строителни надписи върху фриз-архитрава от източната част на сценичната площадка и открития и разчетен надпис върху постамент за статуя, се посочва, че е построен в началото на II век, по времето на римския император Траян, или през 90-те години на I век сл. Хр., когато градоначалник на Филипопол е бил Тит Флавий Котис – потомък на тракийската царска династия.

Места за посетители са ориентирани на юг и разкриват впечатляваща гледка към античния град в низината и планината Родопи. Входовете свързват зрителното пространство, наречено кавея, със сценичната постройка. От южната страна на полукръглата орхестра се издига триетажната сценична постройка, украсена с фризове, корнизи и статуи. Подземен проход със засводен коридор води началото си от центъра на орхестрата, преминавайки под сценичната постройка и излиза извън сградата. Втори засводен проход преминава под централния сектор на високия ранг и свързва кавеята на театъра с Трихълмието. Над него е изградена ложата за почетните лица. Подобно на Античния стадион и тук местата са поименни, както са почетните места в театрите на цялата Римска империя. Местата за зрителите са разположени амфитеатрално, като върху на 28 концентрични реда мраморни седалки са отбелязани и почетните зрителски места с имена на магистрати и видни граждани. Хоризонтална пътека, наречена диазома разделя местата на два ринга от по четиринадесет реда седалки. По зрителските редове са открити надписи, разкриващи имената на десетте квартала на античния град, като всеки от тях е носел имена на божества и митични герои. Двата ранга на театрона са разделени от тесни радиални стълби. Те разделят откритото зрително пространство - кавеята на трапецовидни сектори, наречени керкиди.

Основно Античният театър е бил предназначен за театрални представления, с капацитет между 5 и 7 хил. зрители. Откритите административни надписи, качеството на използваните материали доказват, декоративната украса показват, че сградата е използвана и за седалище на Общото събрание на римската провинция Тракия (траконкоинон). Тук са се провеждали състезания за поети, музиканти, певци и глашатаи, както и борби с животни и гладиаторски битки, свидетелство за което са специфичните особености на самата конструкция. Вероятно част от зрелищата с борби с животни са се провеждали в театъра, тъй като съществуват специфични

особености на конструкцията му. Открити са следи от обезопасителни съоръжения пред първия ред и трите стълбища, подобно на Античния стадион, които пресичат подиума. Най-вероятно тези допълнения са направени във връзка с посещението на император Каракала във Филипопол през 214 г. Към края на IV в, театърът е разрушен от опожарен или земетресение, след което останали 20 от общо 28 реда на амфитеатралния театрон, за да бъде възроден за нови театрални постановки, спектакли, концерти и опери.

На пл. „Джумая“ в града е експонирана северната дъговидна част на **стадиона на Античния Филипопол**, друг от забележителните и с висока археологическа стойност обект. Историческите сведения и датировката на разкопките показва, че е изграден в началото на II в. при император Адриан. Освен разкритата част, голяма площ от стадиона остава под нивото на централната улица на съвременен Пловдив почти до средата и. Построен е в характерния за малоазийските градове (като Милет, Аспендос, Ефес) тържествен архитектурен стил. Античният стадион е една от най-интересните обществени постройки във Филипопол.

Разположен е в северния край на укрепения град (днешния пл. „Джумая“) между двете крепостни стени, между западния склон на Таксим тепе и източния склон на Сахат тепе на (200м южно от стълбището, водещо към тепето). Построяването на стадиона започва при император Траян, но окончателният му вид, в който го виждаме днес е от времето на Каракала през III век. Стадионът е бил една от най-представителните сгради на Филипопол. Проучването му е извършвано през годините в зависимост от изкопните дейности за изграждане на нови сгради съвременният Пловдив и прокарване на канализация. Така например стъпалата на полукръглата сведина са открити в началото на XX век, а главният вход на пистата е открит през периода 1923 – 1939 г. По протежение на централната улица са обозначени разкритите елементи от стадиона. Съоръжението е събирало внушителните за времето си близо 30 000 зрители, а размерите му са с приблизителна дължина 240 м и ширина 50 м. Ширината на самата писта е около 32 метра и поради тази причина се счита, че не е било възможно организирането на надбягвания с колесници. Между състезателната писта и първия ред съществува близо двуметрова преградна стена, целяща безопасността на зрителите при борбите между гладиатори и други състезания. Местата за зрителите са на 14 реда, отделени чрез стълбищни пътеки, достигащи до пистата. Седалките са от мраморни плочи и блокове, като челата на някои от тях са украсени със стилизирана лъвска лапа. Прави впечатление, че седалките на последния ред придават завършващ вид на стадиона, тъй като са с изработени облегалки. Трябва да се отбележи, че почетните зрителски места са надписани с имена и са използвани от лицата с висок или специален статус в обществото. Под амфитеатралните редове седалки е изграден сводест вход, свързващ пистата с подземен проход-улица. Трябва да се отбележи, че освен петте сводести врати има и няколко второстепенни входа на стадиона, като над главният свод е била изградена ложа. В северната страна на коридора е разкрит сектор от крепостната стена на Филипопол, изградена през II в. и ремонтирана през III-IV в.; през IV в. тази зона е пресечена от античен акведукт. Входът на стадиона е оформен от стълбове, облицовани с мраморни пиластри, украсени с релефни изображения на божествата Хермес (покровител на наградите), както и атрибутите на Херакъл (олицетворение на физическата сила) – дървото, с което е убил Немейския лъв, кожата му и колчан със стрели. Из целия стадион е имало поставени статуи на

различни богове, на прочути гладиатори, както и на победители в провежданите игри.

До главния вход на стадиона се е намирала и голяма **клепсидра** – воден часовник, който е отчитал времето по количеството изтекла вода. Датировката му от III в по време на управлението на император Каракала. Според направени проувания, става ясно, че освен с клепсидра, времето е било отчитано и със слънчев часовник. Античният стадион е мястото, на което са се провеждали Питийските и Кендрисийските спортни състезания, които са се организирали по подобие на олимпийските игри в Древна Елада. Според историческите извори, при нападението на готите през 251 г. населението на Филипопол се е отбранявало на стадиона. Днес представлява интерес за туристически посещения, провеждане на различни събития от културния календар на Пловдив и е обявен за паметник на културата с национално значение през 1995 година.

Акведуктите са едни от най-големите строителни постижения на римското строителство, успоредно с прекрасните сгради, театри, стадиони и други обекти. Тъй като това са скъпи и трудни за строителство съоръжения и само богати и значими градове са можели да си позволят, това доказва още веднъж значимостта и мястото на античния град в пределите на Римската империя. Водоснабдяването на Филипопол през римската епоха се е осъществявало от днешните села от териториалния обхват на община Родопи. Посредством специално изградени мостове за отвеждане на водата - акведукти и чрез водопроводи, изградени от глинени тръби, водата била отвеждана към античния град. През II-IIIв античния град е имал изградена водопроводна мрежа, която го е хранявала с около 480 литра в секунда, или 43 000 тона вода ежедневно. Акведуктът е започвал от днешното с. Куклен и е свързвал Джендем тепе, Бунарджика, Сахат тепе и Таксим тепе. Водопроводната мрежа по склоновете на хълмовете перфектно изградена, а принципът на акведуктите за пренос на вода е актуален до днес. Уникалното за времето си съоръжение е изградено в типичен римски стил – непрекъснат зид за основа, редове каменни квадрати са последвани от редове тухли. Днес останките на постаментите на акведукта са запазени наравно и малко под терена на уличната мрежа, свързваща с. Марково и кв. Коматево. Акведуктът е влизъл при югозападната част на Джендем тепе. Това е най-запазеният акведукт, реставриран и представен пред обществеността. Интерес за туристите представлява фактът, че подобен тип съоръжения днес могат да се видят на много малко места – Рим, Франция и др.

Както беше споменато по-горе, археологически обекти са открити и на териториите на съседните общини Марица и Родопи. В землището на община Родопи, при разкопки край с. Брестовица, е експонирана Памук могила. Изследователите я свързват с тракийския владетел Реметалк Втори, за който има писмени данни, че управлява Филипопол като един от най-ревностните политически съюзници на Рим. Най-впечатляващата находка е бронзов шлем във фрагментирано състояние, но всички негови части са запазени. Това е боен параден шлем с желязна основа, вероятно на военачалник от много висок ранг, укресен с релефни сцени с митологична тематика. В могилата са открити са също така и множество монети от времето на Марк Антоний и Нерон, свещник, златен пръстен, мечове и копия.

Друг интересен археологически обект, открит в Община Родопи и представляващ интерес за туристите е прототракийският култов комплекс

„Лина“, в близост до с. Бойково. Вероятно е представлявало светилище, изсечено на надморска височина от 1219 метра, на върха на едно скално формование, като се намира на 6 - 7 километра, в посока север-североизток от крепостта светилище Щудаграда и от Ситовския надпис. Представлява скален блок, който гледан отдолу наподобява скална гъба с изсечена върху него скална вана, с дълбочина над половин метър. Над нея, успоредно е изсечен хоризонтален жлеб - улей с дължина около три метра, а под него още една по-малка и по-плитка правоъгълна вана за събиране на дъждовна вода. Скалната вана, завършва в десния си горен край с кръгла дупка за изтичане на течността навън, точно както са днешните вани. Като течността, не се излива право на земята, а облива скалата, преди да падне долу. За тази цел е направено под отвора за изсичане скално легло, което да разбива струята на течността на пръски и капки. По околните скални формования се откриват и други изсечени култови вани, но с елипсоидна форма. Предположенията на някои изследователи е, че това е било или място за жертвоприношения или за вани за винопроизводство.

На територията на община Марица са открити множество оброчища и могили с датировки от античния и средновековен период. Особен интерес буди откритата край с. Маноле тракийска могила „Малтепе“. Могилата е с внушителни размери - диаметър 90 м. и височина 26 м и може да бъде превърната в атрактивна дестинация, която да привлича български и чуждестранни туристи. При археологическите проучвания е установено, че под могилата съществува огромен гробен комплекс с няколко огромни гробни камери на близо 15м дълбочина. Височината на гробницата надвишава тази на съкровищницата на Атрей в Микена, 14 метра, като в световен мащаб само мавзолеят на Октавиан Август с височината си от 42 метра се явява по-висок. Това е още едно доказателство за уникалността на „Малтепе“. Археолозите считат, че откритата кула е огромна и уникална не само за България и е служила за постамент на гигантска статуя. За момента няма намерени данни, чия е била тя, но предположенията са, че е била на тракийски цар или римски император. Откритите монети, дават основание да се твърди, че могилата вероятно е от римско време и е изградена в чест на виден представител на населението. В близост е построена сграда, обособена като модерен културно-информационен център с постоянна експозиция на откритите артефакти. Посетителите имат възможността да придобият умения в различни видове занаяти, традиционни за древните обитатели на нашите земи – грънчарство, керамика и тъкачество, както и да наблюдават възстановки на древни тракийски ритуали.

Развитието на древния град винаги е представлявало интерес за учените и една от предпоставките да бъде превърнат във водеща туристическа дестинация. Разкопките в съвременен съществуващият град, показват само малка част от античното му и средновековно съществуване. Претърпял множество метаморфози, разраствания и свивания, Пловдив с право е определян като един от 10 те най-стари градове в света с огромен потенциал за развитие на бизнес и туризъм.

Архитектурно-исторически забележителности

Архитектурно-историческото наследство на община Пловдив съставлява съществена част от богатите антропогенни ресурси, с които разполага. За целите на туризма голяма част от тези обекти са запазени в автентичен вид, с основната идея да бъде представено развитието на града през вековното му съществуване. Съхранението и популяризирането на археологическото и историческо наследство, както и създаване на условия за развитие и опазването им, са важни фактори за устойчиво развитие, водещо до подобряване на социално-икономическите показатели на общината – икономически ръст, повишаване на заетостта, подобряване на достъпа до обектите и надграждане на цялостния туристически продукт. По отношение достъпа до архитектурно–историческите забележителности, трябва да се отбележи, че община Пловдив има много добре изградена туристическа инфраструктура и суперструктура, която позволява да се достигне до всеки един обект и ресурс в дестинацията. Голяма част от ресурсите и забележителностите са паметници на културата с национално или локално значение, важна част от историческото ни минало. Туризмът е интегриран в цялостното културно развитие на града и подпомага опазването и популяризирането на съществуващото архитектурното наследство.

В изследването по-горе беше отбелязано, че през вековното историческо развитие, многобройни и различни култури и цивилизации са оставили своите следи в Пловдив и региона. Установени и съхранени са архитектурно-исторически забележителности от праисторическа, тракийска, римска, византийска, средновековна, възрожденска и следосвобожденска епоха, без да се претендира за тяхната изчерпателност.

През XIVв. тюрското нашествие на Балканския полуостров не подминава и Филипопол. Градът попада в чужди ръце през 1364г., когато получава и новото си име Филибе. Унищожаването на последната българска държава прекъсва цялостното историческо развитие на българския народ и държавност. Вероятно през този период са разрушени и голяма част от оцелелите останки от античното и ранновизантийското строителство. От средата на XVIII век, в периода на Възраждането започва един относително спокоен период, през който са създадени немалко културно-исторически и архитектурни паметници, които в съвременното са едни от най-посещаваните и популяризирани обекти на културния туризъм.

Филипопол остава във вътрешността на Османската империя и започва да се развива като стопански и производствен център. Старите пътища са възстановени и подобрени, а заедно с тях са построени и кервансараи и ханове, които имали за цел да подслоняват натоварените със стока кервани. През този период са изградени и нови конаци, бейски къщи, безистени, джамии, хамами и училища. Под новото си име Фелибе се превръща в ориенталски град с нов архитектурен облик. До началото на XIX век тюрското население е имало превес над местното, като преобладаващи били тюрските махали. Това е и причина Трихълмието да изгуби своето значение, а останките от разрушената му крепост само напомняли за многовековната история на града. Населението вече обитавало северозападното подножие на трите хълма, където се разпрострял оживен търговски квартал със занаятчии и търговци. Именно около това пространство се оформил и новият градски център. Началото му било от

площада пред голямата Джумая джамия (Улу джамия) и достигало до бреговете на р. Марица.

Бързото развитие на занаятите и търговията води до създаването на еснафски сдружения, които защитавали правата на занаятчиите и техните взаимоотношения. Вероятно поради тази причина е бил използван изграден обществен часовник с цел да се упражнява контрол върху работното време. Това е запазената и до днес **Часовникова кула**, разположена западно от Трихълмието на Сахат тепе, известен днес и като Данов хълм. Съоръжението е едно от най-старите в Европа, а на Балканите е вероятно е построена преди тези в Солун, Цариград и Одрин. Няма точна дата за строежа, но се предполага, че е от времето на римската империя със съответните преустройства. Сахат тепе е било познато с името „Часовия хълм“ още на древните византийци и римляни. Във времената на Античен Филипопол по източните склонове е имало воден часовник на върха на хълма, както и слънчев часовник, открити през 1920 г. при изкопни дейности в района. Такива водни и слънчеви съоръжения за отмерване на времето са открити в границите на ранна Византия и се предполага, че с тях е определяно времето за църковна служба.

Първата часовникова кула под формата на дървена конструкция с часовников механизъм на хълма е функционирала като градска наблюдателница на пожарната команда, пазена от страж, който следял дали някъде в града не е пламнал пожар. Времето се отмервало не с циферблат, а с камбанен звън, който огласял града всеки ден по обяд. Часовниковите кули започват да се строят поради необходимостта времето да се измерва със съвременни технически средства. Кулата на Сахат тепе служи за образец при построяването на часовниковите кули в Карнобат, Трявна, Карлово, проспериращите в икономическо отношение български градове от годините на османското владичество. В началото на XIX век дървената конструкция на кулата била напълно унищожена от пожар. Изградена е отново, като осмоъгълна призма изцяло от камък, с основа дялани камъни във формата на паралелепипед, а в последствие направен и балкон. В така завършения си вид общата и височина достига 17,5м. Часовниковият механизъм е многократно ремонтиран и подновяван във времето.

Един паметник на мюсюлманската култура, но вероятно дело на български майстор е **Мавлеви хане**. Първоначално възникнал като дервишки манастир, построен върху основите на разрушена християнска обител, е единствената запазена постройка във високата част на Трихълмието от този период. Архитектурният стил е повлиян от арабско-персийските и византийските традиции и е разгърнат върху площ от 1258 кв.м до източната крепостна стена на Акропола и е представлявал голям култов комплекс. В него имало джамия и минаре, които обаче са разрушени при земетресение. На територията на манастирския комплекс е имало зала за ритуални танци на въртящите се мевлевии и жилищни сгради за дервишите и техния шейх, който имал функциите на мюсюлмански игумен. Ритуалната зала е имала квадратна форма, оформена от осем дъбови колони, а на тавана - резбовано елипсовидно слънце. Интерес представляват и изписаните гирлянди и медальони с мотиви от Корана. Вътрешната архитектура също е украсена с пищни резби и стенописи. От източната страна сградата е стъпила върху висок каменен цокъл и частично минавала покрай част от крепостната стена на Акропола. Над входната врата по цялата дължина на стената има изграден балкон, под който

се минава, за да се влезе в централната част. При реставрацията на комплекса са разкрити помещения с различни функции, камъни за мелене на брашно, делви, в които се съхранявало зърно. В съвременния си вид сградата Мавлеви хане представлява ресторантски комплекс, известен на пловдивчани като ресторант „Пълдин“, като е запазен ориенталският стил. Археологически находки от дервишкия комплекс могат да се видят и в момента в експозиционната зала на ресторанта.

Възраждане

През всички епохи от своето историческо съществуване Балканите са се намирали между два големи културни ареала и това ги е формирало като специфична зона на архитектура и строителство, съчетаваща в себе си стиловете и на Ориента и на западните строители. Средновековието с неговите характерни черти е изоставено на заден план и прераства в култура от нов тип, буржоазна по характер. Българското възрождане е времето, през което се изгражда нов тип култура, твърде сходна с тази на съседните Балкански страни. Този етап от историческото развитие е обусловен със сложни социално-икономически връзки, а Пловдив се утвърждава като най-големият град по българските земи. Еснафските организации, занаятчийството и търговията се развиват много бързо и към началото на XIX в се появяват и първите манифактурни предприятия. Този икономически подем създава предпоставка за формиране на нова обществена класа с материално и обществено положение, което е оставило отпечатък и върху начина им на живот.

Търговските връзки с Австрия, Германия и Русия променят мирогледа на местното население и водят до по-високи изисквания относно строителството на нови жилища. Вероятно така е възникнала и пловдивската възрожденска къща. Като голям стопански и търговски център Пловдив привлича множество жители от Средногорието, планинските и родопските села особено през втората половина на XVIII в. Ето защо с право може да се счита, че типът „пловдивска къща“ е подобрен архитектурен вид на планинската възрожденска къща към новите изисквания на градския живот. Именно такива са и някои от къщите във възрожденския Пловдив, отразяващи един по-прост домашен бит, без стремеж към представителност и разкош. Разбира се не са малко и тези домове, които ясно показват богатството и амбициите на собствениците им, мястото им в зараждащото се буржоазно общество. Започва да се налага пловдивската симетрична къща, която към средата на XIX в е като модел за строителство в цялата страна. Къщите са украсени с фрески и орнаменти и са обзаведени по най-новите моди от европейския и ориенталския свят. Характерни за вътрешното им оформление са декоративните ниши - алафранги, с пищна украса от цветя и пейзажи. Голям брой пловдивските възрожденски къщи са запазени в автентичния си вид, като са някои от тях са обитаеми, а други са превърнати в музеи или галерии и са отворени за туристически посещения.

Старият град е архитектурен резерват, който пази ценна част от историята на града. Въпреки, че има голям интерес към археологическите разкопки от античността и средновековната архитектура, пловдивските възрожденски къщи са емблематична за хилядолетния град. Открояващите се образци на архитектурното строителство на самоуки майстори са привличат вниманието на туристите и днес. Старинен Пловдив е формиран от къщи, които са строени през възрожденския период предимно от дървена скелетна

конструкция с пълнеж от непечени тухли (кирпич) или от тънки плоски печени от глина, на два етажа върху каменно-хоросанови темели и приземие. Икономическият просперитет на населението е една от основните причини за появата на т.нар. „несиметрична пловдивска къща“ към края XVIII на век.

Интерес представлява фактът, че на най-високото място на Трихълмието – Акрополът са били разположени домовете на православните християни. Това са били изключително богати българи, главно търговци и занаятчии, гърчещи се българи или гърци, които имат огромен финансов ресурс да поръчат тези големи за времето си сгради на 2 или 3 етажи. И днес те са едни от най-красивите като архитектурно-историческо наследство в Пловдив. Повечето къщи в архитектурния резерват са построени именно в края на XVIII и началото на XIX век. Част от тях са известни като „несиметрична пловдивска къща“. Характеризират се с изразителни фасади, разчупени от еркери, отворени към двора чардаци и пруст с дървена колонада в приземието.

Без да претендира за изчерпателност, авторът прави една ретроспекция на някои от къщите музеи от епохата на българското Възраждане в архитектурно - историческия резерват „Старинен Пловдив“.

Безспорно най-красивата несиметричната къща, която е и най-старата в архитектурен резерват „Старинен Пловдив“ е **къща „Клианти“** построена в средата на XVIII в., собственост на важен и богат човек. Преустройвана е няколко пъти през XIX в., като през 1846 г. е извършена най-значимата промяна, когато къщата е изцяло реконструирана. Приземният етаж е разширен в северна посока, оформяйки покрития двор. През 1882 г. западната част на къщата била разрушена и с разделянето на сградата се обособяват две отделни къщи. През 1920 г. част от югоизточния ъгъл е „изрязан“. Интересен е фактът, че къща "Клианти" се е ползвала от собствениците освен за жилище, а също и за стопанска дейност, извършвана обикновено в покритите пространства на двора. Първоначално къщата е била по-ниска, а видът и бил коренно различен от сегашния. Има две оси, вероятно е имало и трета, която по-късно е съборена. Тъй като цялата къща е била на колони и на леко засводени конструкции (хиприи), долния етаж е бил отворен. Горният етаж е бил от три помещения с грамаден отворен чардак. Наличието на големи чардаци е прави уникален образец на отворен тип къща. Този втори етаж на къщата е надстроена по-късно, а разликата във височините на отделните и части я прави уникална за Старинен Пловдив. Във вътрешния интериор могат да се видят първоначалните рисунки от 1817 г., една от които се предполага, че е на самата сграда, при построяването и през втората половина на XVIII век. Уникални са алафрангите с пейзажите на Константинопол и Виена. Някои от елементите и стенописите на богата художествена декорация са с 24-каратов златен варак. Внимание заслужават и изписаните в старинен стил тавани. Това, което прави къщата уникална в оформянето на вътрешния ѝ интериор са орнаментите. Те не се повтарят един с друг, което го няма в нито една друга къща в Стария град. Къщата е от най-посещаваните туристически обекти и е водеща в почти всички организирани туристически маршрути.

Типичен пример за такъв тип е **„Данчовата къща“**, както е известна къщата на възрожденския художник Георги Данчов – Зографина, застроена в парцел с неправилни форми и поради тази причина и външните очертания на приземието са неправилни. Долапите (стенни шкафове) са послужили за прикриване на неправилните форми на вътрешните стени на къщата. Етажът има правилни очертания, а приземният етаж е без отвори. В южната част на

къщата дървена стълба отвежда в салона, който заема централно място в разпределението. Стаите от двете му страни са еднакви по размер и показват стремежът да бъде постигната типичната за времето симетрична жилищна сграда. Но разположението на стълбите в единия край на етаж пречи това да бъде осъществено. Именно поради тази причина „Данчовата къща“ се отнася към несиметричните жилищни сгради от края на XVIII век със специфичните за времето дърворезбовани тавани. Сградата е културна ценност от национално значение.

Друга такава несиметрична пловдивска къща заедно с „**Фурнаджиевата къща**“, е тази на хаджи Власаки Чохаджията. „**Чохаджиевата къща**“ е построена от богатия търговец в края на XVIII век. Разположена е на ъгъл, между две улици с характерните еркери, а чрез невисок пруст се отваря към малък вътрешен двор.

Архитектурният ансамбъл „**Бакалова – Бятова къща**“ са също образци на открояваща се несиметрична пловдивска къща от края на XVIII и началото на XIX век. Тези две възрожденски къщи се смятат за една от емблемите на „Старинен Пловдив“ поради местоположението им. Намират се в непосредствена близост с широко откритата панорамна тераса на Небет тепе. Всеизвестен е фактът, че в тази част на града къщите са били притежание на най-заможните православни християни. Значимостта на сградите си определя и от факта, че са представители на ранновъзрожденската жилищна архитектура с оригинална планова схема от асиметричен тип, близка до отворената планинска къща. В Бакаловата къща се помещава Занаятчийски център с изложбена зала. В работните ателиета посетителите могат да наблюдават различни занаятчийски дейности - процеса на изработка на художествени тъкани, на художествена керамика, на изделия от беленица/ царевична шума/ и на бродерия с национални мотиви.

В началото на XIX в. започва строителството на „симетрична пловдивска къща“ с раздвижени еркери и клюкарници на горния етаж. За разлика от несиметричната къща, тук е характерно разположението на стаите - четири стаи в ъглите, разположени около овален салон (хайет). Типична за тях е богатата цветна орнаментика по стените, изграждането на декоративни ниши - алафранги, таваните, долапите и вратите са украсени с дърворезби. Външното оформление на симетричните къщи също е изключително прецизно направено. Главната фасада е подчинена на симетрията, като централно място е отделено на входът с издаден напред колонен портик.

На най-богатата за времето фамилия са къщите на четирима братя копривщенци – Чалъковци, чиито домове са на Трихълмието. Къщите са изгорели при пожар, но една от тях е оцеляла във времето и е известна още като „**Бялата къща**“ – типична симетрична пловдивска къща. През годините е изгубила блясъка си, но днес, след реставрацията ѝ и възстановка на стенописите е отворена за туристически посещения.

Интересна е и историята на друга от симетричните пловдивски възрожденски къщи – „**Ламартиновата къща**“, носеща името на френския поет, общественик, политик и държавник Алфонс дьо Ламартин. Първоначално известна като къщата на богатия търговец Георги Мавриди, забележителната сграда е построена през 1829-1830 г. и е една от най-големите и красиви къщи в Стария град. Разположен е живописно на кръстовище на три стръмни улици върху северния склон на Джамбаз тепе. Това е и една от причините приземието и да има несиметрична форма. Горните етажи са с правилна форма, като по

този начин се подчертава симетричността ѝ. На южната дворна фасада има издаден напред портик, поддържан от две колони и кобиличен фронтон. От площадката на двураменната стълба се влиза в салон, с елипсовидно пространство и по-голяма височина. От двете му страни има симетрично разположени стаи, а между тях в напречната ос още една стая и сервизни помещения със скрита стълба за приземието. До горния представителен етаж отвежда трираменна дървена стълба, който повтаря плановата схема на първия етаж. В цялата къща са много добре изразени основните композиционни елементи на симетричната схема: елипсовидния салон на етажа, салон, стълбище, портик. Украсата на таваните, вратите и долапите е скромна, но майсторски направена. Към двора фасадите са двуетажни, а към улиците са триетажни. Дворът е терасовиден, с красива чешма и плочник върху най-ниското ниво, откъдето се влиза в красива пристройка оборудвана днес като малка приемна. По инициатива на възпитаниците на Френския колеж „Св. Августин“, гимназията „Княз Александър“, възпитаничките на Френския девически колеж „Св. Йосиф“ и Девическата гимназия е поставена възпоменателна плоча в чест на Ламартин и приносът му към българското общество, къщата става известна и до днес като „Ламартинената къща“. През годините в една от стаите на първия етаж е уредена малка музейна експозиция, посветена на Ламартин.

Като един от най – големите шедеври на симетричната къща е сградата на днешния Етнографски музей – **къщата „Аргир Куюмджиоглу“**, построена около 1847год. Обхваща 570 кв.м застроена площ, включваща жилищна сграда и стопански постройки в южната част на двора, където е била запазена стара къща, съборена след Освобождението. Запазената и съществуваща днес къща е разположена навътре от уличната линия, в много добре озеленен неголям двор. На юг къщата е част от ансамбъла на Хисар капия, а на изток основите и лежат върху антична крепостна стена. Интересна част от архитектурния облик на сградата е западната и част, която гледа към двора. Тук тя е двуетажна, докато от източната част е четириетажна. Етажите на къщата имат еднакво разпределение. Вътрешното разпределение на къщата представлява два големи салона, около които има по 3 стаи, всички с уникални дърворезбовани тавани - истински шедевър на българското резбарско изкуство. В стаите има характерните вградени дървени долапи, ниши, художествено обработени врати, изписани стени с ярка декоративна украса и резбовани дъсчени тавани със слънца или геометрични фигури. С цел да навлиза по-голямо количество светлина, изградените вътрешни и външни прозорци са над 130. Както и при другите симетрични къщи, така и тук, от най-голямо значение е представителният приемен салон на втория етаж, около който са разположени стаите.

След Освобождението собственикът изоставя къщата и заминава при синовете си. Според историческите извори, през годините сградата многократно променя предназначението си - девически пансион, а шапкарска фабрика, оцетна фабрика, склад за брашно. През 30 те години на ХХ в става собственост на тютюневия търговец Антонио Коларо. В последствие става държавна собственост с функции на музей. Днес къщата е национален паметник на културата, в който с богата експозиция се помещава Етнографският музей на Пловдив. В него съхраняват над 40 000 културни ценности, свързани главно с културния и стопански живот на населението по пловдивските земи през вековете - медни съдове, керамика, старинни оръжия,

дърворезба, различни видове накити, шити и плетени дантели, костюми от цялата българска етническа територия, музикални инструменти, градски интериори др.

Къщата „Георгиади“ допълва един от най-интересните архитектурни ансамбли в Стария град. Построена на Трихълмието, това е една от най-емблематичните сгради на архитектурния резерват. Източната ѝ страна е свързана с къщата „Недкович“. Въпреки голямата денивелация е постигнато добро равновесие на сградата от запад на изток. Разположета е на източната страна на „Хисар Капия“. Първоначално е била собственост на богатият пловдивски търговец абаджия Георги Кендинденоглу (1846 – 1848 г.), в последствие е притежание на Димитър Геогриади. В архитектурно отношение това е най-висш тип симетрична жилищна сграда, като изключение прави стълбището и. Фасадите на къщата са триетажни, изразяващи вътрешната симетрична концепция. Три хоризонтални пояса от прозорци, с цветни стилизации на тях, подчертават хоризонталното и разпределение. Централната част над портика е овална, с кобиличен фронтон. Приземието и двата етажа имат еднаква планова композиция. Както и при другите симетрични къщи, така и тук, от двете страни на салона са разположени по две стаи, а срещу дървеното стълбище са разположени санитарните и сервизни помещения.

Най-богато оформен е първият етаж, изграден около елипсовиден слон. В южната му част на малка височина е издигната и заградена с парапет площадка, която е служела като подиум за оркестър. Забележителен и дървеният таван с розета, символизираща слънцето. Вътрешният интериор на къщата, подобно на повечето възрожденски къщи, е съставен от богата украса, изящни стенописи и алафранги. Най-богатото художествено оформление е в салона на първия етаж и югоизточната стая, в която е изобразен ордер. В съвременното тук се помещава музеят на Възраждането и националноосвободителните борби, а къщата представлява интерес за целогодишни туристически посещения.

Един своеобразен паметник на културата, принадлежащ към класическите образци на симетричната пловдивска къща, така може да бъде определена **къщата „Недкович“**. Този възрожденски дом е построен през 1863 год., изцяло в духа на европейския класицизъм, от богатия търговец Никола Недкович и е един от малкото, в които са съхранени оригинални предмети на фамилията. Сградата е двуетажна, разположена в сърцето на Стария град, с високи каменни дувари, висок приземен етаж и красиво оформен портик. И при нея е използван симетричен план, външната декоративна украса на фасадата е на-богата на орнаменти в архитектурния резерват.

В салона на приземния етаж се влиза през широк портик, поддържан от четири колони, които са свързани по между си с полукръгли арки. В горната част портият завършва в триъгълен фронтон. Дъното на салона е неосветено, като там са разположени жилищни помещения, които в следствие са били преградени, за да се обособи осово разположено стълбище. Така връзката между двата етажа загубва предишното си значение и престава да съществува. Стълбището се обособява в страни, като отделно пространство и по този начин вторият етаж добива самостоятелност. По този начин въпреки, че са свързани по между си, двата етажа функционират самостоятелно. С това архитектурно решение къща „Недкович“ се отклонява от установената традиция на пловдивската симетрична къща. Салонът тук не играе роля на център н композицията, но планът и на приземието, и на етажа на къщата продължава

да следва симетрична схема. Стаите са разположени по същия начин около салона, както и при другите възрожденски къщи. В интериорен план, първият етаж е по-богато украсен, особено югоизточната стая, запазена в автентичен вид и до днес. Стените са изрисувани с медальони, с интересни архитектурни пейзажи. Таваните са оформени с дърворезби, зигзагообразен корниз и изящна розета на слънцето.

Вторият етаж се отличава стилово със своята декоративна украса. Вероятно повлияни от западноевропейската мода, впечатления правят и стилно подбраните мебели и чипровски килими, специално изработени за къщата.

Забележително е и външното оформление на къщата. В двора има подземен тунел, свързващ избата с улицата, както и изградена топла връзка между кухнята и централната жилищна част. Двете пристройки и малкият клюкарник, снабден с прозорци към улицата се надвесват с еркери над оградния зид и обогатяват ансамбъла около „Хисар капия“.

„Балабановата къща“ като друг представител на пловдивската симетрична къща има изключително интересна история. Построена през XIX в. от богат търговец и напълно разрушена през 30-те години на XX в., за да бъде възстановена в оригиналния и вид, сградата има трима собственици, като носи името на последния от тях – Лука Балабанов. Подобно на „Куюмджиевата къща“ и тази е с много голяма жилищна площ - 546 кв.м. и е построена по подобие на цариградските къщи по крайбрежието на Босфора. Голям портик въвежда в добре озеленен двор. На първия етаж има продълговат пруст с висок таван, около които са били разположени стопански и домакински помещения. Характерният за вътрешното оформление салон на втория етаж е достъпен чрез вътрешна стълба и симетрично разположени стаи около него. Това е било и мястото за посрещане на гости, а днес е една от най-популярните камерни сцени в града под тепетата. И тук характерни за вътрешния интериор за прочутите алафранги, резбовани тавани и изящна възрожденска мебелировка, като е показано и икономическото благосъстояние на богатите пловдивски граждани от този период. В съвременното днес „Балабановата къща“ е място за провеждане на различни концерти, литературни четения, изложби, а на приземния и етаж са разположени зали с художествени изложби.

Една от малкото запазени в първоначалния си оригинален вид симетрична пловдивска къща – **„Хиндилиановата къща“** е била собственост на Степан Хиндилиан – богат търговец, построена през XIX в. (1834-1835 г.). Името му произлиза като резултат от търговските му дейности в далечна Индия. В дворното пространство на къщата се влиза чрез портик и въпреки неправилните му форми, част от него е заето от обслужващи помещения – кухня, пералня, слугински помещения, всички изнесени извън основната сграда. До високия ограден зид към улицата е изградена мазата на две нива, представляваща и хранилище за семейни ценности, здраво укрепено с тежки железни врати и дебели решетки на прозорците. Като декоративен елемент над вратата ѝ е изрисуван огледален образ на къщата, който всъщност показва и планът на къщата. Въпреки, че дворът и е несиметричен, вътрешно в сградата е постигната характерната симетрия, чрез разположените около салона стаи, една от които е с прозорци към самия хайет. Приземният етаж се състои от правоъгълен салон, отворен към три големи стаи, малък еркер към улицата и стълбище отвеждащо към втория етаж. Интерес представлява фактът, че на този етаж има изградена баня със съблекалня изцяло в ориенталски стил с

отопление с топъл въздух чрез каменни тръби на пода, което не е било твърде разпространено през разглежданата епоха. Мраморната сводеста баня е построена непосредствено до кухненското помещение и снабдена с топла вода, подгрявана от печката в кухнята. Подобно на декоративното оформление над врата на мазата, така и над кухненската врата е представен огледален образ на сервизните помещения в сградата.

На втория етаж в средата на салона е запазен декоративен фонтан. Всяка от стаите е богато декорирана с различни художествени елементи, като няма повторение при нито една от формите им. Всички стени са изрисувани ръчно, а таваните са в тон с цветовете на съответната стая. Впечатление правят алафрангите с богато украсените пейзажи от Венеция, Александрия, Цариград, Стокхолм и други градове. Друг уникален елемент от вътрешната декорация е използването за първи път на хартиен шаблон при вътрешната украсата на първия етаж на сградата. Забележителни са и мебелите, характерни за епохата на Възраждането. Днес къщата е отворена за туристически посещения и е място за провеждане на различни културни събития.

Къща „Стамболян“, е построена през втората половина на XIX в. и представлява двуетажна симетрична сграда с приземие. Разположена в югоизточния склон на Джамбаз тепе, фасадата на дома е била богато декорирана. Забележителна вътрешна декорация от дъсчени тавани с дърворезби в стаите и салоните, украсени с геометрични форми и плетеници, богато рисувани стени и алафранги могат да бъдат разгледани в стаите, разположени симетрично около представителния салон. Къщата е отворена за туристически посещения с постоянна изложбена експозиция, а на двора и са експонирани цветни мозайки на тема „любими градове“.

Къща „Павлиту“, известна още като синята къща също е една от знаковите симетрични къщи. Построена на мястото на две по-малки къщи през далечната 1849 – 1850г, е единствената с изрисуван в нея стенописен портрет, вероятно принадлежащ на собственика и Георги Павлиту. Сградата е претърпяла пожар в края на 70-те год. на XX век, когато вторият и етаж е почти напълно унищожен, но за щастие няма сериозни поражения по първия етаж. За разлика от повечето горепосочени къщи, тук при вътрешното оформление на къщата има Г-образен салон с два отделни резбовани тавана. Цялостната вътрешна декорация е била изключително богата, с рисунки и стенописи, резбовани тавани и алафранги. Салонът на последния етаж е получил известно разширение над портика, но като цяло и при него, и при салоните на другите етажи е постигната целта на симетричната пловдивска къща, макар и чрез скъсяване в дълбочина на някои от стаите.

Къща „Антониади“, в която днес се помещава музейна аптека „Хипократ“, е построена в края на XIX в. от един от първите дипломирани пловдивски лекари д-р Сотир Антониади. Постройката е несиметрична, с богато украсен етаж за живеене, с растителни орнаменти и малка аптека в приземния етаж, с изглед към улицата. Конзолите на еркера, корнизът над втория етаж и на входната врата, отвеждаща към двора, са в бароков стил. От малък двор, покрит с каменна настилка, се влиза към етажа на жилищната част. Втория етаж на къщата е достъпен чрез дървено стълбище със запазен в отлично състояние дървен парапет и вътрешен вестибюл, представляващ чакалня, обзаведена с автентични столове и масичка с дърворезба. Освен за живеене, етажът се е използвал и за направата на лекарства, за което свидетелства обособената стая с колби, епруветки, дестилатори, микроскоп и везни с

тежести, машина са изсичане на различни по размер таблетки, малък прибор от дърво и метал, оборудван със специални плаки, в които са се отливали желатинови капсули и др. Запазена е богата библиотека с фармацевтични книги, както ценната книга "Лекарственик" на свети Йоан Рилски, издадена през 1846 г. в Букурещ, съдържаща рецепти, които и до днес се използват в народната медицина. В градината има лечебни растения, билки и атрактивни декоративни растения, които са служели за направата на различни лекарства.

Турската баня „Чифте хамам“, известна още като баня „Старинна“, е строена около средата на XVI в. и представлява архитектурен паметник със статут на паметник на култура с местно значение. Представлява масивна сграда с големи каменни стени. Помещенията са засводени с тухлени куполи, а самата баня има две отделения – мъжко и женско. До средата на 80 те години на миналия век банята е действаща, а в последствие е превърната в център за съвременно изкуство. В съвременното е отворена за туристически посещения, като тук се организират и различни изложби и събития от културния календар на Пловдив.

Действащата в съвременното **Имарет джамия** е била част от огромен религиозен и благотворителен комплекс, в който се е раздавала храна на бедните независимо от религиозната им принадлежност. Освен джамията е съществувал храм, кервансарай, голям хамам, имарет (приют) и медресе (религиозно училище) с 12 килии. Строителният надпис ясно показва, че религиозният храм е построен през 1444–1445 г. на мястото на съборена стара християнска църква - там се намирала средновековната гръцка митрополитската катедрала „Света Марина“. Вътрешността на джамията е изписана с едри флорални мотиви в бароков стил, множество орнаменти и фризове около нишите и прозорците. Има оформени места за усамотение за молитва, както и специално помещение за коранични науки. Имарет джамия се е издържала от данъците на околните села, като по график селяните са носели в приюта различни хранителни продукти. Тук се намира и гробът на Шихабеддин паша, син на Лала Шахин - османски военачалник и първи бейлербей на Румелия.

Източници

1. Апостолов Н, Туристически ресурси, УИ, ИУ – Варна, 2003
2. Крстева В, Ташева Т, Туристически ресурси, Изд. „Диамант“, Бургас, ISBN 978-954-731-397-2
3. Христов, Л, Туристически ресурси, Пловдив, 2008
4. Григорова Зл, Тракийски туристически район Между глобализацията и локализацията, Академично издателство към ВУАРР, Пловдив 2016
5. Mateev M, Древният Филипопол (ISBN 978-954-491-821-7), Urban plan of Philippopolis (IV century)